

Dva jubileja: Fjodor Mihajlovič Dostojevski i Miljenko Belić SJ

*Daniel Miščin**

Prije dvije stotine godina, u Moskvi je 11. studenoga 1821. rođen klasik svjetske književnosti Fjodor Mihajlovič Dostojevski. Točno stotinu godina nakon njega, 26. veljače 1921. u Đakovu, gradu Strossmayerove katedrale koju je toliko volio, rođen je neoskolastički metafizičar, dugogodišnji profesor na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove (danas Fakultetu filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu) isusovac Miljenko Belić. Pri spomenu tih dvaju velikih jubileja valjalo bi se prije svega upitati nije li možda usporedni spomen te dvojice jubilaraca odviše neuravnotežen da bi bio održiv. Doista, već bi bjelodana razlika u njihovoj glasovitosti i stvarnom dosegu njihovih djela mogla biti dovoljnim razlogom da se ovaj jubilejski spomen na tu dvojicu nedvojbenih odličnika duha dođuše održi, ali svakako razdvoji. Pridoda li se tomu i ne baš blagonakloni spomen isusovaca u tekstu *Veliki inkvizitor* i još više u završnom dijelu romana *Idiot*, moglo bi se učiniti da je o tom razdvajanju time već unaprijed odlučeno. Međutim, snagom bi se poštovanja i prema ruskomu geniju i prema isusovačkomu metafizičaru ipak moglo oglušiti na tu vrstu razboritosti, prvenstveno uzimajući u obzir mogućnost da trag misli i pera obojice od njih može prolaziti ne samo pokraj nas, nego i posred naših nutrina. Ta bi spoznaja mogla ohrabriti zakoračenje na teži put. Taj put vodi ne samo prema onomu što bjelodano razdvaja tu dvojicu mislilaca, nego i ususret onomu što ih povezuje, makar i nenametljivim, naoko slučajnim, na prvi pogled neočitim, pa i posve skrivenim nitima.

Odvažujući se dakle na takav pokušaj, valja se prije svega vratiti nekoliko koraka unatrag, tražeći doglednoga među jubilarcima u posve određenom sjećanju. Naime, jednoga blagoga jesenjega poslijepodneva, u vrijeme kad je tek rođeno ovo naše tisućljeće, Miljenko Belić opet se je radovao “odi radosti” u Aristotelovoj *Metafizici*. U toj je prilici njegovu radost ukraio i jedan prirodni detalj: na otvorenu knjigu, baš kao i na njezina nasmiješena čitatelja, padale su kose zrake zalazećega sunca. Baš onakve kakve redovito silaze na likove Dostojevskoga i povlaštene trenutke njihovih života. Takve su zrake kod Dostojevskoga zapravo znak. One su redovito šapat suptilne melankolije skriven u nijemoj svečanosti

* Izv. prof. dr. sc. Daniel Miščin, Fakultet filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Adresa: Jordanovac 110, 10000 Zagreb, Hrvatska. ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0422-3124>. E-adresa: dmiscin@ffrz.hr

predvečernjega svjetla. Suradujući s tim svjetlom, Miljenko Belić, odjeven u prepoznatljivi isusovački talar koji je brižno zaštitio običnom plavom radničkom kutom, čita vrhunac Aristotelove metafizičke simfonije u Met 1072b 24–26: “Ako je dakle u stanju takva dobra Bog uvijek, kao što smo mi katkada, divljenja je dostojan; ako je još i više, onda je još dostojniji divljenja. Ali On jest tako.” Naravno, on je taj tekst, zajedno sa svim njegovim pripadajućim kontekstom, znao naizust, i na grčkom i na hrvatskom, pa bi svoje tišine, katkad i nehotice, ispunjavao tim riječima, baš kao da se moli. Unatoč tomu, uvijek ga je iznova čitao. Možda i tek zato da mu radost bude zajamčeno susretnička. To je radost koja zna da joj je uzrok dvostruk. Zato i Boga i Aristotela još jednom priziva u blizinu vlastite misli i duha. Zasigurno i daha, jer se *Ontologija* Miljenka Belića (prvo opširnija na latinskom jeziku, a zatim i na hrvatskom) kao njegovo životno djelo, radala, razvijala i sazrijevala upravo disanjem te aristotelovske radosti. Ona na tom antologijskom mjestu Aristotelove misli razabire svoj povod, a u metafizici Tome Akvinskoga svoju sintezu. Miljenko Belić se je tomu antičkomu tekstu radovao ustrajno i bespoštedno upravo u svjetlu te sinteze. Zato danas, kad njegov život možemo promatrati jednim, obuhvatnim pogledom, čini se zajamčenom Belićeva izuzetost iz one poznate Nietzscheove kritike da bi se otkupljenima njihova otkupljenost morala bolje vidjeti na licu. To izuzeće u Belićevu slučaju svoj temelj ima ne samo u evandeoskom, nego i u metafizičkom utemeljenju. Prvo je očito Kristova, a drugo zasigurno Aristotelova zasluga.

S druge strane, Dostojevski se nije osobito bavio Aristotelom, a ni Tomom Akvinskim, jer ih je, u skladu s tradicionalnim pravoslavnim prigovorom katoličanstvu, smatrao dionicima u “prevelikoj intelektualizaciji vjere”. Na tom tragu posebno je zanimljiva ključna razlika između Belićeve metafizike i duha romana Dostojevskoga. Čini se naime da je Belić svoju metafiziku satkao od nebeskoga svjetla, a Dostojevski svoju književnost od zemaljske tame. Ta zemaljska tmina kod Dostojevskoga nije sveprisutna primjerice samo na upečatljivu kraju *Idiota*. Tmine u njegovim romanima ima toliko da je jedan britanski istraživač Dostojevskoga posve sigurno u pravu ustvrdivši da gotovo svi likovi Dostojevskoga sanjaju dom koji zapravo ne postoji. S druge strane, razmišljajući o svojem najdražem evandeoskom retku, Miljenko Belić uvijek je isticao onu Ivanovu uznositu poruku o trsu i lozi (Iv 15,5). Pritom je katkad znao spomenuti kako mu se čini da bi sve što je ikad napisao rado položio upravo na simbolično mjesto u kojem se trs i loza spajaju. Ta se misao danas može čitati i kao posveta, ali i kao izostanak Belićeve dvojbe o vlastitoj udomljenosti u blizini Božje sjene. Baš se izostankom te dvojbe može tumačiti i onaj toliko karakterističan drhtaj u njegovu glasu pri spomenu analogije bića. Katkad bi, ne bez ganuća, pritom dodavao: “Da, to je najveća dragocjenost koju imamo u metafizici.” One pak koji bi i zbog te Belićeve preferencije njegovu *Ontologiju* radije povjerali nekomu dobro čuvanomu arhivu nego mu priznali mjesto među klasicima isusovačke, ali i nacionalne neoskolastičke misli, treba upitati: nije li analogiju bića moguće razabrati i u samom temelju spomenute Aristotelove “ode radosti” iz Met 1072b 24–26? Ili je umjesto

toga uvida takav Beličev izbor najdražega mu mjesta iz Arisotelova opusa, dovoljno proglasiti — očekivanim?

Kako god bilo, Belić je o analogiji bića zasigurno znao više od Dostojevskoga. Ruski bi klasik svoju listu najvažnijih tema u metafizici zasigurno sastavio ponešto drukčije. Imajući u vidu neka važna mjesta iz njegove korespondencije, može se mirno ustvrditi da Dostojevski pritom zasigurno ne bi zaobišao primjerice moralno opravdanje pobune njegova Ivana Karamazova protiv Leibnizove teodiceje. Izdvojimo li makar samo tu raspravu dvojice braće u petrogradskoj krčmi, činit će se vrlo zbunjujućim ona stara opreka o relevantnosti Dostojevskoga za rusku metafiziku. Jedni ga naime uopće nisu uvrštavali u preglede ruske filozofske misli, a drugi su ga spremno proglašavali jednim od najvećih ruskih metafizičara uopće. Bez obzira na to što zasigurno pretjeruju i jedni i drugi, teškoće u usporedbi Belića i Dostojevskoga mogle bi se razabrati i u tom što se u životu Dostojevskoga dobro ukazivalo i odviše rijetko da bismo od njega imali pravo očekivati više sluha za Aristotelovu odu radosti, u koju se Belić toliko udubljivao.

Međutim, stvarna razlika među njima možda i nije tako nepomirljiva. Zapravo, čini se da bi ona mogla biti tek u načinu na koji su ta dvojica spoznavala valjanost sadržaja one Aristotelove ode radosti. U život Miljenka Belića ta je spoznaja dotjecala postojano poput mirne rijeke. Dostojevski ju je pak iskušavao kao ponornicu koja iz tla pod njegovim nogama izvire snažno i iznenada. Podsjetimo upravo u tom smislu na dva prepoznatljiva i povezana trenutka iz mladosti Dostojevskoga. Prije svega, on je bio žrtvom možda najpoznatijega lažnoga smaknuća u povijesti svjetske književnosti. Naime, onoga hladnoga prosinačkoga jutra 1849. na petrogradskom Semjonovskom trgu Dostojevski je pomilovan tek trenutak prije nego što je imao biti smaknut. Toga istoga dana, još pod razumljivim dojmom toga događaja, napisao je pismo bratu. Ono je prava erupcija novootkrivene radosti života, koji mu je iznenada vraćen. Razmišljajući nad tom zgodom, Miljenko Belić zasigurno bi se opet sjetio Aristotela, vjerojatno primjećujući da to stanje Dostojevskoga zapravo ima metafizički temelj jer je to radost — nad samim bitkom. Štoviše, to je sigurno trenutak u kojem se pred Dostojevskim odjednom i posve bjelodano razotkrio odgovor baš na ono pitanje iz podnaslova Beličeve *Ontologije*. To pitanje, nadahnuto je stihovima Kranjčevićeve pjesme *Zadnji Adam*, a glasi: “Biti, a ne ne–biti, što to znači?”

Obrisi bi se toga istoga pitanja kod Dostojevskoga mogli razabrati i u *Zapisima iz mrtvoga doma*. Svatko zna da je to njegov roman, a ne izdanje autobiografskih zapisa. Unatoč tomu, lako je ustvrditi da se je Fjodor Mihajlovič u tom romanu zapravo izrazito loše skrivao iza leđa svojih likova, tim prije što je taj roman, protivno svojim običajima, napisao u prvom licu jednine. Baš zbog tih okolnosti nipošto nije slučajno što taj roman završava nedvosmislenim izjednačavanjem slobode i uskrsnuća: “Sloboda, nov život, uskrsnuće od mrtvih... Divna li časa!” Taj trenutak spadanja lanaca s ruku, koji Dostojevski tako dobro poznaje, učvršćuje dojam da je on svoj život, na izlazu iz kaznionice, još jednom dobio natrag, ponovno ga preuzevši iz samoga srca tame, sa samoga praga smrti. Možda je baš to razlog zbog kojega je njegova kasnija vjera prožeta tolikim nemiro, a

njegova vjeroispovijest tolikim grčem. Zato on može napisati: “Kad bi mi netko mogao dokazati da je Krist izvan istine, i kada bi istina zbilja isključivala Krista, ja bih radije ostao s Kristom, nego s istinom!” Isusovcu pak Miljenku Beliću takvo je razdvajanje nezamislivo. U njega je pitanje o Istini upravo isto što i pitanje o Kristu. No, je li taj znak jednakosti Dostojevskom doista toliko stran? Još preciznije, može li taj znak jednakosti ostati stran Fjodoru Mihajloviču? Naime, on je (u pratnji mladoga filozofa Vladimira Sergejeviča Solovjeva) svoju ranu zbog gubitka djeteta, malenoga Aljoše, došao poviti u monaško srce Rusije, u glasoviti manastir Optinu pustinju. Valjalo bi pritom podsjetiti da model najsvetijega lika u opusu Dostojevskoga, starca Zosime, valja tražiti upravo unutar zidina toga manastira, u svetom starcu Ambroziju. Dostojevski je tih dana pisao supruzi o radosti što se više puta susreo i razgovarao s njim, a nakon izlaska *Braće Karamazovih* priznao joj je da je najdragocjenije iz tih svojih razgovora s Ambrozijem sakrio u poglavlje *Žene koje vjeruju* na početku toga romana. Oko njegove sredine, Dostojevski je postavio svojega starca Zosimu na samrtničku postelju, a u njegov je oproštaj od svijeta utkao možda i najljepšu rečenicu čitavoga toga romana: “U svojoj samoći oni [monasi] čuvaju zasad lik Kristov divan i neiskvaren, u čistoći istine Božje, nasljedjen od praotaca, apostola i mučenika, i kad bude trebalo, pokazat će ga pravdi ovoga svijeta.” S tim bi se uznositim planom, što ga izgovara umirući Zosima na vrhuncu svojega duhovnoga testamenta, i Fjodor Mihajlovič Dostojevski i Miljenko Belić nesumnjivo suglasili svim svojim srcem, umom, djelom i životom.